

Osmannerrigets nedgang

Økonomien – europæernes indtrængen

I 1700-tallet ophørte Osmannerriget med at fungere som transitområde for handelen mellem Asien og Europa. Karavanernes og "Silkevejens" tid var endegyldigt ovre, udkonkurreret af søvejen syd om Afrika. Derimod voksede den direkte samhandel med Europa. Sultanen måtte i løbet af 1700-tallet give adgang for europæiske landes købmænd til at drive handel i sit rige. Bomuld fra Ægypten, silke fra Syrien, tobak fra Anatolien og majs og hvede fra Balkan og Sortehavsområdet var nogle af de varer, der blev eksporteret til Europa. Til gengæld afsatte de europæiske lande en bred vifte af industriprodukter – våben, isenkram, ure, briller, kikkerter, lamper, ja tilmed fabriksfremstillede tekstiler.

Denne handel førte til sociale forandringer og spændinger. Lokale stormænd, der også optrådte som forpagtere af skatteopkrævningen, var leverandører af osmanniske eksportvarer og drog dermed økonomisk fordel af den øgede samhandel. Håndværkerne blev derimod udsat for en ny form for konkurrence, som de havde vanskeligt ved at leve op til, og det skabte utilfredshed i mange håndværkerlav. Staten havde traditionelt været en meget vigtig aftager af håndværksproduktionen, men i stadig flere tilfælde trådte europæiske importvarer i stedet for osmanniske håndværksprodukter. Den vigtigste europæiske samhandelspartner var Frankrig, der i begyndelsen af 1700-tallet tegnede sig for ca. 60% af europæernes handel med Osmannerriget.

Handelen begünstigede de kristne, først og fremmest grækerne og dernæst armenierne. De havde traditionelt haft forbindelser til Europa og mestrede ofte flere europæiske sprog. Det skabte en fornyet fjendtlighed blandt fattige muslimer over for de kristne. Det var en fjendtlighed, de også rettede mod den rige overklasse, der levede i overdådig, europæisk præget luksus. Det kunne resultere i voldsomme sociale uroligheder.

I 1800-tallet oplevede imperiet, og især dets tyrkiske del, en betydelig økonomisk modernisering, bl.a. kendetegnet ved jernbanebyggeri, havnebyggeri, moderne skibsværfter og fabrikker. Den var for en stor del finansieret ved udenlandske investeringer, således at europæiske banker og storkapitalister fungerede som långivere til såvel den osmanniske stat som til rigets forskellige provinser. Disse banker nød godt af, at deres interesser blev beskyttet af staterne i deres respektive lande, som på deres vegne kunne lægge pres på osmannerne, hvis lånene blev misligholdt. Ad den vej fik de europæiske stormagter – først og fremmest Storbritannien og Frankrig – voksende indflydelse i Osmannerriget.

Den muslimske verden omkring år 1900

Ved begyndelsen af 1900-tallet var den islamiske civilisation på alle måder blevet overhalet af den europæiske, hvis teknologi, videnskab, økonomiske kraft og politiske og militære effektivitet dominerede globalt.

På dette tidspunkt levede hovedparten af verdens muslimer under europæisk styre. Det nuværende Indonesien var hollandsk koloni og havde været det siden slutningen af 1600-tallet. Indien, hvor en fjerdedel af befolkningen var muslimsk, var britisk. Engang havde en muslimsk stormogul hersket over det meste af Indien, men den sidste islamiske stormogul, der kun var en britisk marionet, var blevet afsat i 1858. Hele Nordafrika fra Marokko til Ægypten var under en eller anden form for europæisk kolonistyre ligesom næsten hele det øvrige Afrika.

Centralasien og Kaukasus, hvor islam var dominerende religion, var kommet under Ruslands herredømme. Af uafhængige muslimske stater var nærmest kun perserriget – Iran – og Osmannerriget tilbage. Og Iran var reelt underlagt dels britiske dels russiske interesser. De to stormagter havde aftalt en deling af landet i to "indflydelsessfærer" – en nordlig til russerne og en sydlig til briterne. Og Osmannerriget omfattede før Første Verdenskrig kun det, vi i dag kalder Tyrkiet, samt Mellemøsten og den arabiske halvø med de hellige byer Mekka og Medina.

Forestillingen om en islamisk enhed under en kalif var længere fra virkeligheden end nogensinde tidligere. Den osmanniske sultan i Konstantinopel, der bar titlen kalif, var en europæiseret verdslig fyrste, der havde ringe autoritet blandt muslimer, og blandt de muslimske folkeslag var betydningen af nationalitet voksende på bekostning af religiøst tilhørsforhold.